

ZİYA GÖKALP İLE SATI BEY'İN EĞİTİM ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*

Mehmet GÖLE**
Yusuf Bahri GÜNDOĞDU***

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 24 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 18 Eylül 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atıf:** Göle, Mehmet. Gündoğdu, Yusuf Bahri. "Ziya Gökalp ile Satı Bey'in Eğitim Anlayışlarının Karşılaştırılması". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 1613-1641.

DOI: 10.33415/daad.1703808

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 24 May 2025, **Accepted:** 18 September 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Göle, Mehmet. Gündoğdu, Yusuf Bahri. "Comparison of the Education Approaches of Ziya Gökalp and Satı Bey". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 1613-1641.

DOI: 10.33415/daad.1703808

* Bu makale, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalında Prof. Dr. Yusuf Bahri Gündoğdu danışmanlığında hazırlanan "Osmanlı Mütefekkirleri Olarak Ziya Gökalp ile Satı Bey'in Eğitim Anlayışlarının Karşılaştırılması" adlı tezden üretilmiştir.

** Sorumlu yazar, Dr., MEB Tanyeri İlkokulu, golemehmet19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7579-3645, Katkı oranı: %50 / Responsible Author, PhD., MEB Tanyeri Primary School, golemehmet19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7579-3645, Contribution rate: 50%

*** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yusufbahri.gundogdu@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8305-8993, Katkı oranı: %50 / Prof., Ondokuz Mayıs University, yusufbahri.gundogdu@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8305-8993, Contribution rate: 50%

Öz

Bir kriz ve buhran dönemi olan II. Meşrutiyet devrinde, pek çok mütefekkir buhrandan çıkışın en kestirme yolunun eğitimden geçtiğini düşünmüşlerdir. Ziya Gökalp ve Satı Bey de böyle düşünen ve etkili görevlerde bulunan önemli mütefekkirlerdir. Bu iki mütefekkir, dönemin eğitim problemlerinin anlaşılması ve bugüne ışık tutması açısından araştırmanın özneleri olarak seçilmiş; çalışmanın amacı ise “Ziya Gökalp ile Satı Bey’in Eğitim Anlayışlarının Karşılaştırılması” olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda iki eğitimci-mütefekkirin “Eğitim görüşleri nedir? Bu görüşlerin fikrî arka planı nedir? İnsan ve toplum idealleri nasıldır?” soruları irdelenmiş ve çalışma nitel bir araştırma olarak planlanmıştır. Nitel araştırma desenlerinden “durum araştırması” uygulanmış, konuya ait bütün veriler yazılı kaynaklarda bulunduğu için bu dokümanlar üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Bulgulara göre Gökalp “millî eğitim” kavramı ile eğitime “kültür”ü aktarma görevini verirken, Satı Bey “pedagojik eğitim” ile eğitime bireyin yeteneklerini en üst düzeye çıkarma vazifesi yüklemektedir. Din ve ahlâk eğitiminin merkezine Gökalp kalbi ve duyguları; Satı Bey ise akıl ile eşitlediği vicdanı yerleştirmektedir. Genel olarak bakıldığında, Gökalp’in idealist, Satı Bey’in ise realist bir eğitim anlayışını benimsediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kültür, Mektep, Osmanlı, II. Meşrutiyet.

**Comparison of the Education Approaches of
Ziya Gökalp and Satı Bey**

1614 | db

Extended Abstract

The Second Constitutional Era can be defined as a period of crisis and depression in which a solution was sought for the unstoppable collapse of the Ottoman State. Many thinkers of the period thought that the shortest way out of this crisis was education. Ziya Gökalp and Satı Bey are also among the important thinkers who believed that the Ottoman society would get out of its current crisis through education.

Ziya Gökalp, the ideologist of the İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) and Turkism, and Satı Bey, the author of the first pedagogy book of the Ottoman modernization era and the director of the Dârülmuallimîn, draw attention with the ideas they put forward, their views on education, their performative aspects and their "educator-thinker" qualities. For this reason, these two names were chosen as the subject of the research in order to understand the educational problems of the period and shed light on the present day. The aim of the study was determined as “Comparison of the Education Perceptions of Ziya Gökalp and Satı Bey as Ottoman Thinkers”.

In line with this purpose, the questions “What are the educational views of the two thinkers? What is the intellectual background of these views? What are their ideals of humanity and society?” were sought. The study was planned as a qualitative research, data was collected from documents by applying a case study design. The obtained data was coded, classified and tried to be interpreted under common headings. The educational views of the two thinkers were limited to the books and articles they wrote during the Ottoman period.

According to the findings obtained from the research, it can be said that there were different reasons and philosophical thoughts behind the solution suggestions of Gökalp and Satı Bey. They believe in "social evolution" and think that there are deterministic laws in the social sphere, just as in nature. For this rea-

son, both of them see education as the driving force of social progress and a functional tool that will save a disintegrating society and a collapsing state. The understanding of the nation of the two thinkers is different. While Gökarp establishes the nation on the basis of "unity of language and culture", Satı Bey establishes it on the basis of "unity of history and state". For this reason, the society that Satı Bey calls "Ottoman nation" is called by Gökarp as "Ottoman community of nations".

While Ziya Gökarp gives the duty of transferring "culture" to education within the framework of the concept of "national education", Satı Bey thinks that education is responsible for maximizing the abilities of the individual with the claim of "pedagogical education". In terms of reform, while Ziya Gökarp defends the elitist "Tûbâ Tree Theory", Satı Bey defends the "Natural Tree Theory" that envisions social and widespread education. Both thinkers seem to agree on the implementation of new teaching methods and the fight against rote learning. However, Satı Bey discusses new teaching methods (experiment, observation, question-answer methods, discovery and inductive strategies) in more detail.

Although both educators are in favor of religious and moral education; Ziya Gökarp places the heart and emotions at the center of religious and moral education; Satı Bey places the conscience, which he identifies with reason, at the center of religious and moral education. Therefore, when their views in the field of education are examined, it can be said that Ziya Gökarp adopts an idealist understanding of education, while Satı Bey adopts a realistic understanding of education.

Gökarp and Satı Bey agree on the problem of integrity in the curriculum. This lack of integrity can be interpreted as a sign that they saw the lack of an "educational philosophy" that organizes and brings together education. Gökarp's suggestion here is important. It can be said that he proposed a philosophy based on the synthesis of "Turkification, Islamization and Modernization" for the Ottoman education system, where "science, culture and religion" coexist harmoniously and value the spiritual side of man.

In conclusion, it is seen that many issues that were seen and discussed as problems in the field of education during the Second Constitutional Era were also problems of republican education and have not yet been solved. Therefore, the historical process should be taken into consideration in the solution of these problems, the roots of which date back two centuries in the field of education.

Keywords: Education, Culture, School, Ottoman, II. Constitutional Monarchy.

Giriş

Türk-İslam mirası üzerine inşa edilen Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, toplumun bütün kurumlarının aynı amaçlar doğrultusunda ve bir uyum içinde işlediği genel olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca büyük devlet olmasına hizmet eden bu sistem siyasî, ekonomik ve ilmî gücün zayıflamasıyla aksamaya başlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarında gerileme belirtilerinin gözle görülür hâle geldiği anlaşılmaktadır. Bu dö-

nemde, Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600), “Nushatü's-Selatin” isimli eserinde, sonrasında Koçi Bey (?-1650) kendi ismi ile anılan risalesinde ve yine Kâtip Çelebi (1609-1657) yazdığı “Mizânü'l hakk fi ihtiyârî'l ehakk”ta devlet işlerinde meydana gelen sıkıntıları dile getirdiği görülmektedir. Osmanlı devlet idarecileri, ancak XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında sorunun ciddiyetini kısmen görmüş ve tedbirleri almaya başlamıştır. Bunun en önemli işaretlerinden biri 1721'de Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin "Uygarlık ve eğitimin vasıtalarını baştan aşağıya inceleme ve Türkiye'de uygulanabilir olanları rapor etme." görevi ile görevlendirilip bu rapora göre çeşitli düzenlemeler yapılmasıdır. Özellikle II. Mahmut'tan II. Abdülhamit'e kadar sayısız yenilikler ve düzenlemeler yapılarak bir modernleşme süreci işletilmiştir.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise devlet ve toplum iki asırlık modernleşme döneminin çözölemeyen problemleri ile karşı karşıya kalmıştır.¹ Bu dönem Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal ve ekonomik buhran içerisine düştüğü bir zaman dilimidir. Aslında II. Meşrutiyet, modernleşme sürecinin doğal sonucu ve cumhuriyetin temellerinin atıldığı devirdir. Gündüz bu durumu “Öyle ki, Cumhuriyet döneminde inkılap hâline gelip de II. Meşrutiyet döneminde tartışılmayan bir tek konu yoktur.”² şeklinde ifade etmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan buhranın birçok belirtisi bulunmaktadır. Öncelikle meşrutiyet ilan edilirken vaat edilen hürriyet, meşveret, toplumsal birlik ve terakki sağlanamamıştır. İkincisi derin bir ekonomik kriz yaşanmaktadır. Üçüncüsü toplumsal bütünlük bozulmuştur. Örneğin çeşitli alanlarda (mektepe-medrese, şerîye-nizamîye gibi) düal yapılar bulunmaktadır. Buhranın dördüncü işareti “milliyetçilik” fikri ve bağımsızlık isteğinin Müslüman Araplar ve Arnavutlar arasında bile yaygınlaşmış olmasıdır. Beşinci olarak Osmanlı düşünce dünyasına giren bazı felsefî akımların olumsuz etkileri gösterilebilir.³ XIX. yüzyılın ortalarında Darwinizm, emprizim, materyalizm ve pozitivistimin Osmanlı düşünce dünyasına girişiyle özellikle okuyan bireylerin zihinsel bütünlüğü bozulmuş,

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, ed. Ahmet Kuayaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 249.

² Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015), 100.

³ Mehmed Şemseddin Günaltay, *Bunalım Çağından İslamın Aydınlığına / Zulmetten Nura*, ed. Osman Kazancı - Ahmet Lütfi Kazancı (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 248-250.

inanç ve ahlâk temelleri sarsılmış, din-bilim uyumu parçalanmıştır. Yaşanan buhranın son işareti de Osmanlı vatandaşlarında sorunların düzeltilmeyeceğine dair oluşan ümitsizlik hissi ve bıkkınlıktır.

Toplum ve devletin karşı karşıya olduğu bu buhran II. Meşrutiyet dönemi mütefekkirlerini “Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?” sorusunun cevabını aramaya zorlamıştır. Bu şartlar altında dönemin ana fikir akımları olan Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık yaşanan problemler karşısında çeşitli çözüm önerileri ortaya koymuştur. Bu dört fikrî akımın üç ortak noktasının ön plana çıktığı söylenebilir. İlki hepsi devletin yıkılmasını önlemek üzere hareket etmektedir. İkincisi tamamı modernleşme taraftarı ve belli ölçüde Batıcıdır.⁴ Üçüncüsü ise bütün fikir akımları buhran döneminden çıkış ve devletin yıkılmasını engellemek hususunda “eğitim”e yüksek önem atfetmektedirler.

Buhrandan çıkış hususunda eğitimi önemli gören II. Meşrutiyet dönemi eğitimci-mütefekkirlerinin ülkenin durdurulamayan geri gidişine çözüm üretmek için “eğitime nasıl bir rol biçtikleri” önemli bir problem alanıdır. Zira dönemin fikrî cereyanlarının toplumsal dönüşümün sağlanması ve buhrandan çıkış hususunda eğitime verdikleri önem ortak olmakla birlikte “Niçin ve nasıl bir eğitim?” sorusuna verdikleri cevaplar birbirinden farklıdır. Bu minvalde dönemin eğitim politikalarına ve eğitime dair kamuoyu gündemine olan etkisi sebebiyle Gökalp ile Satı Bey’in ön plana çıktığı düşünülmüştür.

II. Meşrutiyet’in önemli eğitimcilerinden biri olan Ziya Gökalp, İTC (İttihad ve Terakki Cemiyeti)’nin ideoloğu ve Türkçülüğün mimarı olarak bilinmektedir. Ülken, onu “reformcu ve uzlaştırmacı”⁵ olarak, Osman Nuri Ergin ise “devrin en büyük inkılapçısı”⁶ olarak nitelemektedir. Türkdoğan “uzlaştırmacı, sentezci, insancıl, reformcu”⁷ olarak gördüğü Gökalp’in, devletin yıkılacağına dair kötümser inancı reddettiğini ve kültür-medeniyet zıtlaşmasını bir dialog hâline getirmek istediğini savunmaktadır. Gökalp’in eğitimci yönünü

⁴ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 462.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 467.

⁶ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi (3 cilt takım)* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1359.

⁷ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 26.

işaret eden Güven, onun eğitimin temelini harsa (kültür) dayandığını söylemektedir.⁸ Tezcan da Gökalt'ın sosyal yapı ile kültür arasında tutarlı bir eğitim anlayışını önemsediğini düşünmektedir.⁹ Parla ise onu değerlendirirken “Yöntemi pozitivist, epistemolojisi ise idealisttir.” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰ Bütün bunlar Gökalt'ın eğitimde “millîlik, kültür aktarımı, toplumculuk, kültür-medeniyet uyumu” gibi kavramlara vurgu yaptığını, Osmanlının son dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna fikirleri ile damga vuran bir karakter olduğunu ortaya koymaktadır.

Dönemin önemli eğitimcilerinden bir diğeri olan Satı Bey, Osmanlının ilk pedagoji kitabı olan “Fenn-i Terbiye”nin yazarıdır. Onu Ülken, “eğitim sisteminde ilk modern hareketi uyandıran kişi”,¹¹ Erişirgil “eğitim ilmi ve pedagojiyi gündeme getiren eğitimci”,¹² Binbaşioğlu ise “İstanbul Öğretmen Okulu'nu yeniden kuran kişi”¹³ olarak nitelemektedir. Akyüz, Satı Bey'e yenilikçi tavrı sebebi ile “Türk Frobel'i” adının kendine layık görüldüğünü,¹⁴ Gündüz ise onun bütün enerjisini modern bir eğitim sistemi inşa etmeye harcadığını söylemektedir.¹⁵ Satı Bey'in Osmanlı coğrafyasındaki okulları ve Avrupadaki eğitim kurumlarını incelemiş olması; teorik düşüncelerini Dârülmuallimîn'de ve kendi açtığı okullarda pratiğe dökmesi ona ayrı bir değer katmaktadır.

Bütün bunlarda dolayı her iki mütefekkirin, dönemin eğitim sisteminde tespit ettikleri problemlerin ve bunlar için geliştirdikleri çözümlerin ortaya konulması, II. Meşrutiyet dönemi eğitim sorunlarının ve dolayısıyla günümüz eğitim problemlerinin köklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmüştür. Tarihsel süreç içerisinde yukarıda bahsedilen buhranın çeşitli yönleri ile derinleşerek sürdüğü düşünüldüğünde bu konunun ehemmiyeti daha da artmak-

⁸ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018), 211.

⁹ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985), 27-29.

¹⁰ Taha Parla, *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 118.

¹¹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 246.

¹² Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 115.

¹³ Cavit Binbaşioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Anı Yayınları, 2014), 312.

¹⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Pegem Akademi Yayıncılık, 2019), 280-302.

¹⁵ Mustafa Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, çev. Mustafa Gündüz (Ankara: Otorite Yayınları, 2012), 17.

tadır. Son olarak çalışma konusunun, iki mütefekkirin Osmanlı döneminde yazdığı makale ve kitaplar ile sınırlandırıldığı unutulmamalıdır. Bunun temel sebebi ise devletin fiilen sona ermesinin ardından Osmanlı mütefekkirlerinin hepsinin az ya da çok fikirlerini tadil etmek zorunda kalmasıdır.

Yöntem

Konusu itibari ile nitel olan bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden “durum araştırması” uygulanmıştır. Konuya ait bütün veriler yazılı kaynaklarda bulunduğu için bu dokümanlar üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler belirli kavramlar ile kodlanarak, bilgilerin içeriği veriye dönüştürülmüştür.¹⁶ Sonra kodlanan veri kümeleri üst anahtar kavramlar altında birbiri ile irtibatlandırılmıştır. Böylece kodlardan örüntü, kategori ve temalar oluşturulmuştur. Son olarak iki mütefekkir hakkındaki veriler, benzer başlıklar altında sistematik bir hâle getirilmiş ve bu başlıklar üzerinden veriler yorumlanarak eğitim anlayışları karşılaştırılmaya, anlamlı ve anlaşılır bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

Ziya Gökalp ile Satı Bey'in Eğitim Anlayışlarının Karşılaştırılması

Ziya Gökalp ve Satı Bey'in nihai amaçları Osmanlının yıkılmasına engel olmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için eğitim alanında ortaya koydukları fikirler, onların önceliklerini, hayata bakışlarını, felsefelerini, inandıkları değerleri yansıtmaktadır. İTC üyesi olan Gökalp ve Satı Bey, meşrutiyet ideolojisinin eğitim yolu ile yeni nesle aktarılması taraftarıdır ve eğitimi bu yönde fonksiyonel olarak kullanmaktadırlar. Modernleşme döneminde Osmanlı toplum organizasyonu ve “millet” algısı bozulmuş, farklı millet formları ortaya çıkmıştır. Gökalp'e göre millet, aynı kültürü özümseyen ve aynı dili konuşan insan topluluğudur.¹⁷ Dolayısıyla Gökalp, Osmanlı toplumunu tek bir millet olarak değil, Osmanlı vatandaşlığı ortak paydasında beraber olan milletler topluluğu olarak görmektedir. Satı Bey ise milleti devlet ve tarih üzerine kurgulamaktadır.¹⁸ Bu yüzden

¹⁶ Bruce L. Berg - Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Asım Arı (Konya: Eğitim Kitabevi, 2019), 345.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973), 228.

¹⁸ Mustafa Satı Bey, *Eğitim ve toplumsal sorunlar üzerine konferanslar*, çev. Osman Kafadar - Faruk Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 73.

eğitimi, Gökalp kültür aktarımı yoluyla millet inşa edilmesi, Satı Bey ise bireyin kabiliyetlerinin geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır.

Her iki düşünür de sosyal tekâmüle inanmaktadır. Satı Bey, dünyayı yalnız galip gelenlerin yaşamaya devam ettiği bir muharebe alanı olarak görmekte, insanın bu mücadeleden akıl ve zekâsını kullanarak galip ayrıldığı düşünmekte¹⁹ ve doğadaki gibi toplumsal alanda da sebep-sonuç ilişkisine dayalı kanunların hüküm sürdüğünü iddia etmektedir.²⁰ Eğitim-öğretim yolu ile özellikle Tarih dersinde yeni neslin bilinçlendirilerek “toplumsal tekâmül”ü hızlandırmak gerektiği iddiasındadır. Gökalp ise “toplumsal tekâmül” hususunda Durkheim’ın cemiyetler tasnifini almış ve bu tasnifi geliştirmiştir. Alt basamağı ilkel cemiyetler, üst basamağı milletlerden oluşan iki basamaklı bir tekâmül sistemi oluşturmuştur. Toplamların, cemiyetler aşamasında tekâmül ettikçe “kabile bilinçleri ve totem inançlarının zayıfladığını”²¹, milletler aşamasında tekâmül ettikçe “feodal yapılardan millî devletlere doğru”²² bir ilerleme sağlandığını, “kültür bilincinde artış”²³ meydana geldiğini varsaymaktadır. Bu sınıflandırmada Türk milletinin “camiavî cemiyetler” basamağında olduğu düşünmektedir.²⁴ Toplamların kültürel olarak da bir tekâmül içinde olduğunu savunan Gökalp, bu basamakları “aşiret, kavim, ümmet ve millet” olmak üzere dört düzey olarak belirlemekte ve her basamak arası geçişte toplumun bir “buhran” dönemi yaşadığını söylemektedir.²⁵ Kültür açısından Türk milletinin ümmet basamağından millet basamağına geçmek üzere olduğu ve buhran dönemi yaşadığı kanaatindedir. Gökalp de eğitimi, “toplumsal tekâmül”ü hızlandırmak için fonksiyonel bir araç olarak görmektedir ve bunun için sosyoloji dersinin müfredata konulmasını istemektedir.

¹⁹ Mustafa Satı Bey, “İlmî kıraatler”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 8 (1326), 55-58.

²⁰ Mustafa Satı Bey, “Etnografya”, *Mülkiye Mecmuası* 1/2 (1324), 31-35.

²¹ Ziya Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 57.

²² Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 59.

²³ Ziya Gökalp, *Milli Tettebular* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 32.

²⁴ Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 59.

²⁵ Ziya Gökalp, *Yeni mecmua yazıları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 333.

Türkçe'nin Eğitimdeki Rolü

Dil, bir insan topluluğunda ortak duygu ve düşünceler oluşmasını sağlayan, kültür aktarımının vasıtası olan en önemli olgudur. Satı Bey'e göre millet vasfına sahip topluluk içerisinde dil, hissî ve fikrî beraberliğin, aynı durumlarda aynı davranışı gösterme kabiliyetinin en önemli sebebidir. Ona göre dil, egemenliğini kaybeden bir milletin bağımsızlığının tek anahtarıdır.²⁶ Dilin önemini takdir etmekle birlikte Satı Bey, dil birliğinin Osmanlı milletini tanımlarken kuşatıcı olmayacağı kanaatindedir. Gökalp ise milleti; dil, din, ahlâk ve güzel sanatlarda müşterek olan topluluk olarak tanımlamakta;²⁷ bu unsurların anadil vasıtası ile aktarıldığını söylemektedir.²⁸ Yani Gökalp, dili millet olmanın şartı olarak görmekte ve büyük bir önem atfetmektedir. Bu yüzden Türk dili üzerine Satı Bey'den çok daha fazla makale yazmıştır. Dolayısıyla iki mütefekkir de resmî dilin Türkçe olması gerektiği ve bütün vatandaşların Türkçe'yi bilmesinin lüzumu noktasında hemfikirdir. Zira Satı Bey Balkan gezisi sırasında buradaki halkın ve hatta Türk kökenlilerin Türkçeyi kullanmamasından dolayı İstanbul ile gönül bağı kuramadıklarından hayıflanarak "*Maddeten beş asır elimizde kalmış olan o memleket, manen bizden ayrı yaşamış değil miydi?*"²⁹ demektedir. Yine Osmanlı mekteplerindeki öğrencilerin Türkçe okuma-yazma seviyelerinden şikayetçi olduğu görülmektedir. Yani Satı Bey Türkçe'yi, Osmanlı vatandaşlarının devlet ile iletişimini sağlayan önemli ve zaruri bir bağ olarak görmekte ama resmî dilden daha öte bir anlam yüklememektedir.

Gökalp ise, Türkçe'nin korunması, sadeleştirilmesi, güçlendirilmesi ile ilgili çok sayıda çalışma yapmıştır. Türkçe'nin yabancı dillerden alınan kelimelerden ayıklanması hususunda "Türkçeleşmiş olan Türkçedir." düşüncesi, Türkçe'nin korunması yönündeki önemli bir tavidir. Bu görüşe göre, bir yabancı kelimeyi halk konuşma dilinde kullanıyorsa o kelime canlıdır ve Türkçe'nin öz malıdır. Hatta ona göre Arapça ve Farsça'dan gelen ve halkın dilinde kullanılan kelimeler, öz Türkçe olduğu hâlde halk diline yerleşmemiş kelime-

²⁶ Mustafa Satı Bey, *Vatan Fikri ve Terbiyesi*, çev. Abdulkadir Akgül (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 26.

²⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 38.

²⁸ Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 227.

²⁹ Şehbâl Deryâ Acar, *Eğitim Tarihimizde Bir Üstâd: Satı Bey'i Tanımak* (İstanbul: AK, Akademik Kitaplar, 2009), 165.

lerden daha değerlidir. Gökalp, Türkçe'yi Türk dünyasının kültür bağının temeli olarak düşünmekle birlikte "Türkçe'nin ümmetçiliği"nden bahsetmektedir. Bunun ancak İslam toplumları ile ortak kavramlar geliştirilmesi ile olacağını, bu amaca ulaşmak için İslam dinine mensup her milletin bir "ıstılah cemiyeti" kurması ve bu cemiyetlerin belirli aralıklarla toplandığı "ıstılah kongreleri" organize edilmesi gerektiğini düşünmektedir.³⁰

Eğitimde Reform: Tûbâ Ağacı ve Tabîi Ağaç Nazariyeleri

Maarif Nazır Emrullah Efendi "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" adı ile bilinen tezini ortaya atmış sonra bu nazariyeye Satı Bey "Tabîi Ağaç Nazariyesi" ile muhalefet etmiş ve konu üzerinde ilmî tartışmalar yapmışlardır. Emrullah Efendi'nin bu nazariyesine Ziya Gökalp de desteklemiş ve Satı Bey ile yaptığı ilmî tartışmalarda bu konuyu gündeme getirmiştir. Emrullah Efendi'ye göre, "*Şecere-i marifet, Şecere-i Tûbâ gibidir. Onun kökü yukarıdadır... Evvelâ ulemâ yetişmiş, sonra onlar neşr-i ulûm etmişlerdir. Medâris-i İslâmiyyeyi düşününüz. Mahalle mektepleri yoktu, sonra onlar açıldı. Ulema, evvelâ medâriste yetiştikten sonra gidip neşr-i ulûm ediyorlardı.*"³¹ O, eğitimde reforma yükseköğretimden başlanması gerektiği ve burada yetiştirilen nitelikli insanlar ile alt kademede eğitim müesseselerinin kalitesinin artacağı kanaatindedir. Bu fikre karşı Satı Bey, "*Yeryüzünde gökteki Tûbâ Ağacı gibi muallakta bir şecere-i maârif tesis edilemiyor. O hâlde niçin hâlâ ilim irfan sahasında 'Tûbâ Ağacı'ndan bahsediliyor. Diyorlar ki 'İlim yukarıdan aşağıya iner.', fakat ben soracağım ki 'Yukarıya nereden ve nasıl çıkar?'*"³² ifadeleri ile itiraz etmektedir. Ona göre, kökü sağlam olmayan hiçbir müessese ayakta duramaz, bu yüzden eğitimdeki reforma ilkokullardan başlanması gerekmektedir. Bu tartışmayı daha sonra "üniversite" ile ilgili makalelerinde Gökalp'in tekrar başlattığı görülmektedir. Gökalp, "*Emrullah Efendi'nin dediği gibi, ilim Tûbâ Ağacı'na benzer. Millî maarif, üniversiteden başlayarak, öğretmen okullarına ve sultanîlere ve onlardan da ilkokullara inecektir.*"³³ demektedir ve eğitimdeki reformun önce üniversiteden başlaması gerektiğini savunmaktadır.

³⁰ Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 23.

³¹ Meclis-i Mebusan, "Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 27 Kanunuevvel 1326" (TBMM, 1326) (Devre1 Cilt 2 İçtima Senesi 3 23. İnıkad).

³² Mustafa Satı Bey, "Tuba ağacı hakkında", *Muallim* 13 (1333), 386-388.

³³ Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 189.

Emrullah Efendi ve Ziya Gökalp ile Satı Bey arasındaki bu fikrî mücadelenin temelinde “seçkin eğitim-genel eğitim” tartışmasının bulunduğu söylenebilir. Hatta bu tartışma kökleri itibari ile seçkin eğitimi savunan idealist düşünce ile toplumcu eğitimi savunan realist düşüncenin mücadelesine de dayandırılabilir. Tartışmalar sırasında iki tarafın üç hususta anlaştıkları görülmektedir: 1. Temel eğitimin yani ibtidâînin genelleştirilmesi ve zorunlu olması. 2. Eğitimde kalitenin artırılması çabalarında, eğitim kademelerinin birbirinden ayrı düşünülmemesi. 3. Üniversitelerin nitelikli hâle getirilmesi ve yetişmiş insan ihtiyacının karşılanması. Tûbâ Ağacı Nazarıyesi’ni savunan Emrullah Efendi de hem eğitimdeki reform çalışmalarında eğitim kademelerinin birbiri ile olan bağlantısına dikkat çekmekte hem de temel ve genel bir halk eğitimini zorunlu görmektedir.³⁴

Satı Bey ise makalesindeki şu sözleri ile yüksek öğretimin önemi ve eğitimde niteliğin artırılmasında eğitim kademelerinin hepsinin dikkate alınması gerektiğini kabul etmektedir: “Her ilim ve her müessese-i ta’lim bir temele muhtaçtır... Maarifin bütün aksam ve şubaları arasında şedit bir irtibat vardır. Hiçbir maarif şubesinin, hiçbir derece-i tahsilin diğerlerinden müstakilen ıslah-ı tensiki kâbil değildir: Ezcümle mekâtib-i âlîyenin terakkisi, onların talebesini ihzar etmekte olan mekâtib-i ibtidâîye ve tâlîyenin terakkisine bağlıdır.”³⁵ Ergün’ün (1982) “seçkinler eğitimi-kitle eğitimi çekişmesi”³⁶ olarak adlandırdığı bu tartışma, buhran döneminde garip bir şekilde birbirine bağlanmış olan temel eğitimin genelleştirilmesi ihtiyacı ile yeni bir aydın zümre yetiştirme zorunluluğunun aynı anda giderilmesi için yaşanan telaşın yansımasıdır. Satı Bey’in şu ifadeleri bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Şüphesiz ki birkaç iyi ibtidâî, bir idâdîye; birkaç iyi idâdî de bir dârülfünuna mahreç ve mesnet teşkil edebilir. Tahsil-i ibtidâînin her tarafa taammüm ve intişarı uzun bir zamânâ, lâ-akall iki üç batın müruruna tevkîf eder. Tahsilin yüksek derecelerini ihdas etmeyi bu zamanın nihayetine kadar tehir etmek ise katiyen câiz olamaz. Çünkü memleket, yaşamak ve sürekli terakki etmek için iyi ve yüksek tahsil görmüş zevatın mesai ve ihtimamatına arz-ı iftîkar eder... Mekâtib-i ibtidâîyenin terakkisinde “onlara muallim ve

³⁴ Meclis-i Mebusan, “Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 27 Kanunuevvel 1326”, 99.

³⁵ Satı Bey, “Tuba ağacı hakkında”.

³⁶ Mustafa Ergün, “Emrullah Efendi hayatı-görüşleri-çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 30/1-2 (1982), 7-35.

muhammadî yetiştiren mekâtib-i âliyenin” ne kadar ehemmiyetli bir âmil olduğunu da “her memleketin hem yaşamak ve hem terakki etmek için yüksek tahsilli bir zümre-i münevvereye ne kadar şiddetle muhtaç” bulunduğunu da nazar-ı dikkate almakla beraber... Tûbâ Ağacı Nazariyesi’ni doğru bulmuyorum.”³⁷ Görüldüğü gibi Satı Bey, her ne kadar Tabîi Ağaç Nazariyesi’nden vazgeçmese de Osmanlı’nın yaşadığı buhran döneminin ihtiyaçlarını görmekte ve iki nazariye taraftarlarının da razı olabileceği bir çözüm önermektedir. Bu çözüme göre bir yandan ibtidâîler ülke geneline yaygınlaştırılırken bir yandan da nitelikli hâle gelen birkaç alt kademe eğitim kurumu için nitelikli bir üst eğitim kurumu oluşturmak sureti ile ülkenin münevver zümresi yetiştirilmelidir. Satı Bey’in bu duruma verdiği örnek ise Tıbbiye Mektebi, Harbiye Mektebi ve Mülkiye Mektebi’dir.³⁸ Çünkü ona göre bu mektepler kendi içlerinde rüşdiye sınıflarını açtıkları için başarılı olmuş ve Osmanlı’nın aydın ihtiyacının karşılanmasında büyük rol oynamışlardır.

Nasıl Bir Eğitim Modeli?

1624| db

Gökalp eğitimi, “*Terbiye, bir cemiyette, yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesi demektir.*”³⁹ sözleriyle, Satı Bey ise “*İnsanın bütün kuvvet ve kabiliyetlerini -gerek kendine ve gerekse hem-nev’inin saâdetine medâr olacak bir tarzda-tenmiye etmektir.*”⁴⁰ ifadeleri ile tanımlamaktadır. Bu tanımlara bakılarak Gökalp’in idealist eğitim anlayışının bilgi ve kültür aktarımını önemseyen çizgisini, Satı Bey’in ise realist eğitim anlayışının bilgi ve becerileri geliştirmeyi hedef olarak gören çizgisini benimsemiş olduğu söylenebilir. Yine Gökalp’in eğitimde toplumu, Satı Bey’in ise bireyi öncelediği görülmektedir.

Satı Bey birey odaklı eğitim anlayışında toplumu yok saymamakta, toplumsal fayda açısından belirlediği bazı ortak değerlerin eğitim yolu ile yeni nesle aktarılması gerektiğini savunmaktadır. Onun düşüncesindeki değerler biraz daha gevşek bağlar ile yapılandırılmış ve daha liberalist bir tarzda kurgulanmış olan “Osmanlılık şuuru”⁴¹, “toplum içinde yaşama ve onların hissiyatına ortak

³⁷ Satı Bey, “Tuba ağacı hakkında”.

³⁸ Mustafa Satı Bey, “Tuba ağacı nazariyesi”, *Muallim* 12 (1333), 359-366.

³⁹ Gökalp, *Yeni mecmua yazıları*, 432.

⁴⁰ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 40.

⁴¹ Mustafa Satı Bey, “Mektepler ve Ahvâl-i İctimâiyye”, *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası* 7 (1326), 1-10.

olma bilinci”⁴², geleceğe dair ortak idealler ile bunların gerçekleşeceğine dair “ümit ve azim hisleri”⁴³, “vatan ve millet sevgisi”dir.⁴⁴

Gökalp’e göre birey kendi kültürünü temsil ettiği derecede kimlik ve kişilik kazanırken, Satı Bey’e göre kendine has yetenekleri geliştirdiği ve farklılıklarını koruduğu ölçüde kimlik ve kişilik kazanmaktadır. Gökalp’in eğitim tanımında Türk milletinin kültürünün gelecek nesle aktarılma kaygısı, Satı Bey’in eğitim tanımında ise gayr-i Türk unsurların kendilerini Osmanlı içinde muhafaza etme kaygısı önemli bir etken olarak gözükmektedir. Bu çerçevede eğitimin amacı hususunda da iki mütefekkir farklı düşünmektedir. Gökalp “*Terbiyenin gayesi yetiştirmektir. Millî fertler yetiştirmek ise doğrudan doğruya ‘millet yapmak’ demektir.*”⁴⁵ sözleriyle, Satı Bey ise “*Terbiyenin gayesi, etfâli hayat-ı hakikiyeye hazırlamaktır.*”⁴⁶ cümlesi ile belirtmektedir. Gökalp tıpkı eğitim tarifindeki gibi eğitimin amacında da kültürü aktararak ferdi milletin bir parçası hâline getirmeyi merkeze alırken; Satı Bey eğitim tarifindeki bireyci tavrını sürdürerek eğitimin amacının çocukları gerçek hayata hazırlamak olduğu kanaatine varmaktadır.

db | 1625

Gökalp ile Satı Bey’in eğitimi anlayışlarındaki diğer bir farklılık da “eğitimin millîliği” meselesidir. Gökalp eğitim ile ilgili yazılarında çokça eğitimin millî olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Buna karşılık Satı Bey, “terbiye”nin anlamının daraltıldığını düşünmektedir.⁴⁷ Ona göre terbiye, tâlimi de kapsayan geniş bir anlama sahiptir. Gökalp ile terbiye kavramının kapsamı konusunda anlaşamadığını belirtse de Gökalp’in maarifi “ta’lim ve terbiye” olarak iki alana ayırmasını, ayrıca terbiye alanının “millî” olması gerektiği iddiasını temelden reddetmemektedir. Terbiyenin “kısmen millî” olabileceğini,⁴⁸ ancak bunun “terbiye-i ahlâkiye ve hissiye”⁴⁹ ile sınırlı olduğunu düşünmektedir. Gökalp ise genel olarak millîliği tâlim-terbiye içerisinde terbiye alanına hasretse de onun düşüncesinde millî tarih, millî edebiyat, millî musiki gibi kültür ile ilişkilendirdiği tâlim

⁴² Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 160-161.

⁴³ Mustafa Satı Bey, *Ümit ve Azim* (Çev. Uğur Boran ve Ekrem Sakar) (Büyüyenay Yayınları, 2021), 17.

⁴⁴ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 161.

⁴⁵ Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 161.

⁴⁶ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 158.

⁴⁷ Mustafa Satı Bey, “Terbiye ve Milliyet”, *Muallim* 1 (1332), 102-107.

⁴⁸ Satı Bey, “Terbiye ve Milliyet”.

⁴⁹ Satı Bey, “Maşerî vicdan etrafında-2”, *Muallim* 8 (1333), 231-239.

alanları bulunmaktadır. Gökalp, “tâlim” alanını temel de “lamillî” olarak görmektedir, ancak alan ile ilgili temel bilgilerin Batı’dan alınmasından sonra kültür ile bağlantılı derslerde, o alanının millî yönünün inşâ edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Aslında bu tartışmanın alt yapısında da Osmanlı toplumunun çok kültürlü oluşu ve bir unsura ait kültürün baskın hâle gelip-gelmeme meselesi olduğu aşikârdır. Satı Bey, eğitimdeki “millî”liğin sınırlarının kontrol edilememesi durumunda, Osmanlı toplumunun zaten sarsılmakta olan çok kültürlü-çok milletli yapısının dağılacağından korkmakta ve daha liberal bir görüşü savunmaktadır. Ona göre; “millî”lik terakkiye engel olmayan, diğer Osmanlı milletlerine düşmanlık üzerine kurgulanmayan, sadece kendi milletini sevmeye dayanan bir fikre dayanmalıdır.⁵⁰ Benzer endişeleri ve hassasiyeti Gökalp’te de görmek mümkündür. Zira bütün yazılarında Osmanlının istikbalini önemsemekte, Türkçülük anlayışını ve “millî terbiye” fikrini diğer milletlere karşı bir nefret ya da tekebbür temeli üzerine değil, milletperverlik üzerine oturtmaktadır.

1626| db

Usûl-i cedit konusunda iki eğitimcinin de hemfikir olduğu söylenebilir. Gökalp ve Satı Bey eğitimde uygulanan yöntem ve tekniklerde yeni usûllerin kullanılmasını istemekte; dönemin Osmanlı eğitim sisteminde sürekli olarak anlatım metodunun kullanılmasından ve öğrencilerin ezberciliğe yönlendirilmesinden şikâyet etmektedir. Gökalp, kendi öğrencilik yıllarından örnekler vererek ezberciliğin öğrenciyi dersten uzaklaştırdığını söylemektedir.⁵¹ Satı Bey ise gezdiği okullarda karşılaştığı vakıalardan örnekler vererek ezberciliğin bir hastalık derecesinde eğitim sisteminin bünyesini sardığını iddia etmekte⁵² ve hatta ezbercilik ile çocukların sersemleştirildiğine inanmaktadır.⁵³ XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı coğrafyasındaki ilkokulların takriben %80’den fazlasında tahrir ve ezber yöntemlerinin kullanıldığı⁵⁴ göz önüne alındığında ezberciliğin ne kadar yaygın olduğu, yeni öğretim metot ve tekniklerinin kullanımının artırılmasının önündeki engelin ne kadar büyük olduğu anlaşılacaktır. Sonuç olarak iki mütefekkirin de salt bir ezbere karşı olduğu ve “usûl-i cedit” yöntemlerini önemseddiği söylenebilir. Ayrıca her iki-

⁵⁰ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstad*, 174.

⁵¹ Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 177.

⁵² Mustafa Satı Bey, “Ezbercilik”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 12 (1327), 213-217.

⁵³ Satı Bey, *Ümit ve Azim* (Çev. Uğur Boran ve Ekrem Sakar), 65.

⁵⁴ Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, 320.

sinin de çocukların ilgisini cezbeden oyunun, eğitim etkinliklerinde kullanılması taraftarı olduğu görülmektedir.^{55 56}

Satı Bey'e göre ders kitapları ve ders programları ne kadar mükemmel olursa olsun, okul ders araç ve gereçleri açısından ne kadar donanımlı olursa olsun, öğretim metot ve tekniklerinde öğrencinin aktif olduğu ve bilginin hazır verilmeyip yapılan etkinlikler ile bir süreç sonunda öğrenci tarafından elde edildiği metotlara geçilmedikçe eğitim reformu akim kalacaktır. Çünkü "*Usûl, tedris ve terbiyenin ruhudur.*"⁵⁷, inancındadır. Bu yüzden Satı Bey deney, gözlem, soru-cevap metotları ile keşif, tümevarım stratejileri üzerinde çokça durmakta; özellikle fen derslerinde gözlem ve deneyler yapılarak öğrencinin araştırma, inceleme, tümdengelim ve tümevarım gibi zihinsel faaliyetlere alıştırılması gerektiğini söylemektedir.⁵⁸ Ayrıca Satı Bey genel olarak derslerde anlatım ve soru-cevap metotlarının tümdengelim stratejisi içerisinde kullanıldığı tespitini yapmakta, bu durumun çocukları tembelliğe, ezberciliğe, hazırcılığa alıştırdığını ifade etmektedir. Ona göre tümdengelim stratejisi ihmal edilmemeli, ancak mümkün olan her konuda tümevarım stratejisi tercih edilmeli, tümevarım stratejisinin uygulandığı derslerde anlatım ve soru-cevap metotları bilgiyi öğrenciye keşfettirmek üzere kullanılmalıdır.⁵⁹ Satı Bey'in asıl hedefi bu metotlar ile öğrenciye bilgi keşfettirmek değil, ona göre daha büyük bir kazanım olan bilimsel düşünceye ulaşma hususunda zihni eğitmektir.

Eğitim alanında Gökalp ve Satı Bey'in tartıştıkları diğer bir husus da ödül ve cezadır. Aslında iki mütefekkirin ödül ve ceza hususundaki fikirleri, onların ahlâk anlayışlarını da ortaya koymaktadır. Gökalp, toplumun zihninde nazarî hâlde ve kalbinde ise duygu olarak bulunan bir "ahlâk örgüsü"nden ve bu kaidelere ait ödül ve ceza sisteminden söz etmektedir. Ona göre yukarıda tarif edilen bu "örf-âmme duygusu" toplumu oluşturan insanların kötü davranışlarından etkilenmeyen manevî bir varlığa sahiptir. Bu yönü ile Gökalp'in ahlâk tasavvuru yüksek ahlâkî amaçlara bağlanmayı ön gören idealizmin ahlâk anlayışına benzemektedir. Örneğin toplumda rüşvet ne

⁵⁵ Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 163.

⁵⁶ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 158.

⁵⁷ Mustafa Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları (Osmanlıca-Türkçe) (Çev. Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak)* (Murat Kitap ve Yayınevi, 2010), 121.

⁵⁸ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstad*, 172.

⁵⁹ Mustafa Satı Bey, "Usûl-i takrir ve usûl-i tekşif", *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 8 (1326), 59-69.

kadar yayılırsa yayılsın örfte “rüşvetin kötü bir davranış olduğu” kaidesi asla değişmemektedir. Onun anlayışında örf, münteşir (halkın verdiği eğitim) terbiyenin yazılı olmayan müfredatı gibidir, toplumun vicdanını temsil eder ve bu sebeple müteazzî terbiye, münteşir terbiyeye yaklaştıkça başarılı olur.⁶⁰ Kısaca Gökalp’e göre, okullar terbiyede münteşir eğitimin özü olan örfü esas almalı, ödül ve cezaları da buna göre düzenlemelidir. Satı Bey’in ise ahlâk anlayışında Kant’a yaklaştığı görülmektedir. Ona göre birey, iyiliği mükafat kazanmak için değil “iyi” olduğu için yapmalı, kötülüğü cezadan korktuğu için değil “kötü” olduğu için yapmamalıdır.⁶¹

Gökalp ve Satı Bey ahlâk eğitimini birbirlerinden farklı temellendirseler de eğitim ortamındaki ödül ve ceza hususunda benzer fikirlere sahiptirler. Birincisi, iki mütefekkir de verilen cezanın ya da mükafatın şahsı değil davranışı hedef alması gerektiğini düşünmektedir.⁶² İkincisi, iki eğitimcide ceza ve mükafatta aşırılığın zararlı olduğuna inanmaktadır. Gökalp bu davranışın şahsiyeti yok ettiği,⁶⁴ Satı Bey ise bu davranışın çocuğu ödül ve cezaya karşı duyarsızlaştırdığı tespitinde bulunmaktadır.⁶⁵ Hemfikir oldukları üçüncü nokta ise olabildiğince “yapılan yanlış düzeltici” cezalar verilmesidir. Bu nitelikteki cezaları Durkheim’den hareketle Gökalp “iade edici ceza”⁶⁶, Spencer’den hareketle Satı Bey “tabii ceza veya onarıcı ceza”⁶⁷ olarak isimlendirmektedirler. Bu tür cezalar eğitimcilerin en çok başvurduğu, özünde bir cezadan çok yapılan yanlışın düzeltilmesi ya da bir doğru davranış tatbikatıdır.

Eğitim Felsefelerinin Mukayesesi

Gökalp, okullarda dersler arasında bir irtibat olmadığını, her öğretmenin kendi branşına ait bilgileri verdiğini, eğitimin bütünü ile ilgili öğretmenler arasında bir anlayış birliği bulunmadığını söylemekte, bunu da öğretmenlerin bir felsefe kültürüne sahip olmadıklarına, kendi derslerinin diğer dersler ile ilişkisini bilmemelerine

⁶⁰ Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 117-125.

⁶¹ Satı Bey, *Vatan Fikri ve Terbiyesi*, 120.

⁶² Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 117.

⁶³ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 176.

⁶⁴ Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 117.

⁶⁵ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 176.

⁶⁶ Gökalp, *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*, 135-138.

⁶⁷ Herbert Spencer, *Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi*, çev. Mehmet Münir Ertegün (Pegem Akademi Yayıncılık, 2013), 111.

⁶⁸ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 199.

bağlamaktadır.⁶⁹ Burada Gökalp, açıkça bir felsefe eksikliğinden bahsetmektedir. Ona göre bütün derslerin ortak bir amaca hizmet etmesi ve öğretmenlerin derslerini bu ana gayeye ulaşmak için kullanmaları gerekmektedir. Gökalp, bu problem karşısında “Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi”nden mürekkep bir terbiye önermekte,⁷⁰ üç terbiye çizgisinin de birbirinin yardımcısı ve tamamlayıcısı olmasının zorunluluğunu⁷¹ ifade etmektedir. Görülmektedir ki Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak sentezini temel alarak, eğitimde “bilim, kültür ve din” içerikli bir muhteva ve bu üç etkeni anlamlı bir bütün hâline getirebilecek bir eğitim felsefesi tasarlanmaktadır.

Satı Bey ise asıl meselenin eğitimde genel amaçların belirlenmesi,⁷² derslerin birbiri ile irtibatlı ve birbirine yardımcı hâle getirilmesi olduğunu savunmaktadır.⁷³ Bu arzu ancak belirlenecek bir eğitim felsefesi ile mümkündür, dolayısıyla Satı Bey bir eğitim felsefesi ihtiyacı tespitinde bulunmakta ancak açıkça bu konudan bahsetmemektedir. Makalelerinde, yetiştirmek istediği insanın hususiyetlerine dair fikirleri, onun zihin dünyasındaki eğitim felsefesi hakkında da ipuçları vermektedir. O, müteşebbis ruhlu, birey olduğunun farkında olan, meşrutiyetin sağladığı hak ve hürriyetleri bilen, ülkenin geleceğine dair idealleri ve bunların gerçekleşeceğine dair güçlü ümitleri olan, idealleri için azimle çalışan, hayal gücü zengin,⁷⁴ mantık ve muhakeme gücü sağlam,⁷⁵ sosyal ilişkileri kuvvetli ve içinde bulunduğu toplumu seven, üstünde yaşadığı vatana bağlılık hissine sahip⁷⁶ bir insan yetiştirmek istemektedir. Bu da daha çok Batıcı, liberal, bireyci bir felsefi anlayışa işaret etmektedir. Genel olarak Gökalp, idealist felsefeye dayanan “daimicilik” anlayışının prensiplerinden seçkin eğitim, ahlâk ve karakter eğitimini, öğretmenin rol model olmasını benimsemekle birlikte, “esasicilik” anlayışının kültür aktarımına verdiği önemi ve nesnel bilgiye ulaşmada kullandığı metotları kabul etmektedir. Satı Bey ise realizmi temel felsefelerinden biri kabul eden “esasicilik” anlayışının pren-

⁶⁹ Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, 84.

⁷⁰ Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, 49.

⁷¹ Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 28.

⁷² Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları (Osmanlıca-Türkçe)* (Çev. Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak), 138.

⁷³ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 98.

⁷⁴ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 112-113.

⁷⁵ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 129.

⁷⁶ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 174-175.

siplerinden olan konu temelli eğitim, eğitimin yaygınlaştırılması ve bilgiye ulaşmada deney, gözlem gibi metotların kullanılması hususlarını benimsemekte; “daimicilik” anlayışının öğretmene rol model olarak biçtiği değeri kabul etmekte ve “ilerlemecilik” anlayışının prensiplerinden olan üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılması, bireyin öncelenmesi ve bilginin içselleştirilmesi meselelerini kıymetli bulmaktadır.

Yükseköğretim Nasıl Olmalı?

İki mütefekkirin de eğitim ıslahı nazariyelerinde yükseköğretimin önemli bir yeri vardır. Çünkü Gökalp, eğitim reformunda “Tûbâ Ağacı Nazariyesi”ni savunmakta, ülkeyi her alanda kalkındıracak seçkinlerin yetiştirilmesi amacıyla yükseköğretimin kaliteli hâle getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Satı Bey ise eğitim reformunda “Tabîi Ağaç Nazariyesi”ni teklif etmekte, bu nazariye sebebiyle ibtidâîler başta olmak üzere rüşdiye ve idâdîlerin donanımlı öğretmen ihtiyacının karşılanması için bir yükseköğretim kurumu olan darülmualimînin nitelikli hâle getirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

1630 | db

İki mütefekkirin de dönemin yükseköğretimi için ortak tavsiyesi “bilimsel araştırma metotları”nın yükseköğretimde içselleştirilmesidir. Gökalp, ilmî hakikatleri araştırırken kullanılan bu metotlara “yaratıcı ilim”, bilimsel araştırma usullerinin ilim adamlarının ruhunda etkin bir hâlde bulunmasına ise “ilmî hayat” adını vermektedir.⁷⁷ Ona göre, bilimsel araştırma metotlarının bir meleke hâline gelmesi ve Osmanlıda ilmî hayatın oluşması için eğitim sisteminin bütün kademelerinde bilimsel araştırma metotları tatbik edilerek öğretilmelidir.⁷⁸ Satı Bey ise şimdiki ilmî çalışmalarda deney ve gözlem metotlarının daha çok kullanıldığını, daha çok olguyu meydana getiren sebeplerin tespit edilmesinin önemsendiğini ifade etmektedir.⁷⁹ Bu yüzden mümkün olan her eğitim etkinliğinde tümevarım ve keşif stratejisinin ile deney, gözlem, soru-cevap metotlarının tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Satı Bey farklı olarak üniversitenin reformu ve eğitiminin nitelikli hâle gelmesi için, Batı’dan öğretim üyesi getirmeyi, üniversitede gelişmiş laboratuvarlar kurmayı ve Avrupa’ya daha planlı ve

⁷⁷ Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 216.

⁷⁸ Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, 218.

⁷⁹ Mustafa Satı Bey, “Tarih ve hikemiyât-ı ulum-3”, *Envar-ı Ulum* 3 (1326), 34-42.

programlı bir şekilde öğrenci göndermeyi önermektedir.⁸⁰ Ayrıca ilmî çalışmalar için fon oluşturulmasını istemekte,⁸¹ AR-GE çalışmalarının ülke açısından büyük öneme sahip olduğunu düşünmektedir. Gökalp ise Satı Bey'den farklı olarak yükseköğretim ile ilgili iki mühim husus üzerinde durmaktadır. Birincisi ona göre hocalara “istediği dersi verme” öğrencilere de “istediği dersi alma” özgürlüğü verilmelidir.⁸² Bu onun “akademik özgürlüğün” öneminin farkında olduğunu belirtisi sayılabilir. İkincisi ise yüksek öğretimde idarî birimler ile eğitim biriminin ayrı yapılmasını, eğitimci olmayan yöneticilerin eğitimcilerin amiri olmaması gerektiğini savunmaktadır.⁸³

Kadın Eğitimi ve Aile

Kadın eğitimi dönemin aktüel konularından biri olarak bilinmektedir. Satı Bey, toplumun uyanışının sadece yönetime hâkim olmaktan değil aile kucağından geçtiğini düşünmekte ve “Beşiği sallayan el, dünyaya hükmeder.” demektedir.⁸⁴ Çünkü ailede çocuğun eğitimi ile en çok kadının ilgilendiğinin ve kadının eğitiminin artırılması yönündeki çabaların direkt çocuğa yansıtılmasının farkındadır. Gökalp'in ise kadın eğitiminden beklentisi daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Ona göre kadınlar “yüksek ruhlu” olmak amacı ile “din, ahlâk, ilim, edebiyat, felsefe vs.” tahsili görmeli,⁸⁵ toplumun idaresinde rol alarak siyasî hayata şefkat ve samimiyet getirmeli, manevî değerleri kuvvetlendirmelidirler.⁸⁶ Gökalp kadının anne ve eş rolünü değerli görmekte ama bunun yanında onlara toplum hayatına katılarak erkekleri “doğru yola sevk etme” misyonunu yüklemektedir.⁸⁷ Eşine yazdığı mektupta, kızlarının ahlâklı yetişmesini ve muhitteki ahlâksızlıklardan korunmasını⁸⁸ isteyen Gökalp, kadınların mefkûre, ilim ve yüksek ahlâk sahibi olmaları ge-

⁸⁰ Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları (Osmanlıca-Türkçe)* (Çev. Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak), 100.

⁸¹ Mustafa Satı Bey, “Mekteplerde teâvün ve tasarruf sandıkları”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 10 (1326), 349-358.

⁸² Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 220.

⁸³ Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 223.

⁸⁴ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 152.

⁸⁵ Fevziye Abdullah Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 19.

⁸⁶ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*, 446.

⁸⁷ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*, 223.

⁸⁸ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*, 14.

rektiği kanaatindedir.⁸⁹ Ahlâk konusunda erkeğin eğitim ve rehberliğini kadına vermekte, onu iyi cins olarak tanımlamaktadır.⁹⁰ Kadının, saygınlığını yitirmemesi için mutlak surette ahlâkı öncelemesi gerektiğini, ayrıca aşk ile evliliğin ayrılmaz bir ikili olduğunu savunmaktadır.⁹¹ Kadınların başka milletlerin kadın tiplerini taklit etmelerini doğru bulmamakta; Türk kadınlarını Fransız, İngiliz, Alman kadınının kopyası olmaktan sakındırmakta, millî ve orijinal olmalarını istemektedir.⁹²

Gökalp'e göre, II. Meşrutiyet döneminde toplumun her alanında yaşanan buhran, ailede büyük bir bunalıma sebebiyet vermekte, aile müessesesi gelenekçiler ile batıcılar arasında yani geleneğin tamamen muhafaza edilmesi ile tamamen reddedilmesi fikirleri arasında bocalamaktadır. Bu durumda ona göre yapılması gereken ikisine de itibar etmeyip geleneklere sahip çıkarken gelişmeye açık olmak ve kendine has olan aile formunu bulmaktır.⁹³

Satı Bey ise ailenin çocuğun terbiyesi üzerindeki rolüne vurgu yapmakta, aile terbiyesinin okul ve toplum terbiyesinden daha etkili olduğu, hatta diğer ikisinin temeli olduğu düşüncesindedir.⁹⁴ Bu yüzden aile kurumunun ayakta tutulmasını, aile hayatının ihmal edilmemesini, aile hissinin zafiyete uğratılmamasını,⁹⁵ öfke ve hissî davranışlar ile aile huzurunun bozulmamasını ve ailenin çocuk açısından daima bir mutluluk ve huzur alanı olması gerektiğini savunmaktadır.⁹⁶ Satı Bey, sosyal buhranın yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde aileyi bireyin sığınağı, duygusal ihtiyaçlarını karşıladığı ve toplumsallaştığı özel topluluk olarak görmektedir. Dolayısıyla Gökalp idealist bir bakış ile yüksek ruhlu, erkeği doğru yola sevk eden, siyasete şefkat getiren ve manevî değerleri kuvvetlendiren bir kadın yetiştirmek isterken; Satı Bey daha çok realist bir yaklaşım ile aile ortamının huzur ve mutluluğuna katkı sağlayan, çocuklarının eğitimi ile bilinçli şekilde ilgilenen bir kadın yetiştirmek istemektedir, denilebilir.

⁸⁹ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*, 21.

⁹⁰ Gökalp, *Yeni mecmua yazıları*, 207.

⁹¹ Gökalp, *Yeni mecmua yazıları*, 206.

⁹² Gökalp, *Yeni mecmua yazıları*, 214.

⁹³ Gökalp, *Yeni mecmua yazıları*, 214.

⁹⁴ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 44.

⁹⁵ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 175.

⁹⁶ Satı Bey, *Ümit ve Azim (Çev. Uğur Boran ve Ekrem Sakar)*, 101.

Din ve Ahlâk Eğitimi

II. Meşrutiyet döneminde yaşanmakta olan buhranın bir yansıması da din ve ahlâk alanındadır. Toplumun her alanında yaşanan bozulma ile ahlâktaki bozulma birbirinin hem sebebi hem sonucudur. Yani adalet, ekonomi, eğitim gibi alanlardaki bozulma ahlâktaki yozlaşmayı tetiklerken, ahlâkın yozlaşması da adalet, ekonomi, eğitim gibi alanlardaki bozulmayı derinleştirmektedir. Müslüman bir toplumda ahlâkın en önemli dinamiği Allah ve ahiret inancı olduğu düşünülürse ahlâkın yozlaştığı yerde doğru bir din eğitiminden bahsetmek de imkânsızdır. Bu yüzden II. Meşrutiyet dönemi mütefekkirleri olan Gökâlp ve Satı Bey'in din ve ahlâk eğitimini birlikte işlediği görülmektedir. Gökâlp'e göre "*Malûmat, ilim, felsefe hep ahlâk içindir... Din ağacının da yemişi ahlâktır.*"⁹⁷ O, eğitim-öğretim, ilim, felsefe ve dinin her şeyden önce muhatap olduğu insanda kendi anlayışınca iyi ahlâkı oluşturmak istediğine inanmaktadır. Satı Bey de "*Hubb-i din, fedakârlığın, ahlâkın avâmili arasında pek ehemmiyetli bir mevki tutar.*"⁹⁸ diyerek ahlâkın oluşumunda dinin önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir.

db | 1633

Satı Bey, din buhranı yaşadığı bu dönemde, din eğitiminin en önemli meselelerden biri olduğu tespitinde bulunmaktadır.⁹⁹ Buna mukabil Gökâlp, bu buhranın daha çok tahsil görenlerde ortaya çıktığı, tahsil sırasındaki din-akıl-örf arasındaki dengenin din ve örf aleyhine bozulduğu, üç alan arasındaki uyumsuzluğun da bunalıma sebebiyet verdiği kanaatinde dir.¹⁰⁰ Görülmektedir ki iki mütefekkir bir inanç buhranı yaşadığı noktada hemfikirdir. Satı Bey, İslam'ın cehalete karşı olduğunu, başından beri ilim tahsilini herkese farz kıldığını, yine başından beri her caminin yanına bir okul açarak eğitimi desteklediğini ortaya koymaktadır.¹⁰¹ Gökâlp de İslam'ın akla hitap ettiğini, fikir hürriyetini önemseddiğini, ilme önem verdiğini anlatmakta ve gençliğe "dine doğru gitme vazifesi" vermektedir.¹⁰² Dolayısıyla iki eğitimci de bu buhranın sebebinin İslam olmadığı düşüncesindedir.

⁹⁷ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökâlp Külliyyatı-II*, 85.

⁹⁸ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 162.

⁹⁹ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 241.

¹⁰⁰ Gökâlp, *Yeni mecmua yazıları*, 260-261.

¹⁰¹ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 184-185.

¹⁰² Gökâlp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 47.

Satı Bey, İslam ve Türklüğün terakkiye mâni olmadığı hakkında verdiği konferanslarda İslam'ı Batı'nın bu saldırılarına karşı müdafaa etmiştir.¹⁰³ Yine bu konferanslarda Müslüman ilim adamlarının tarihte bilime olan hizmetlerini tek tek saymaktadır.¹⁰⁴ Ancak Satı Bey'e nazaran Gökalt, İslam hakkında daha derin duygulara sahiptir. Özellikle sürgünden ailesine yazdığı mektuplarda İslam dini hakkındaki derin hisleri olduğu aşıkardır. Buradaki ifadeleri Gökalt'ın İslam'ı sadece bir ahlâkî değer olarak gördüğü"ne dair düşünceleri yeniden değerlendirmemizi gerektirmektedir. O, Osmanlıda İslam'ın toplumsal olarak yaşanması ve toplumun dindar olması temennisinde bulunmakta,¹⁰⁵ dindar bir ruha ve kuvvetli bir imana sahip olduğunu ifade etmekte,¹⁰⁶ Allah'a dua ettiğini ve tevekkül ettiğini anlatmakta, bunları ailesine tavsiye etmektedir.¹⁰⁷

Gökalt, din öğretmenlerinin ilmî hakikatleri takip etmedikleri,¹⁰⁸ hakiki İslam'ı bilmedikleri, diğer derslerin muallimlerinin de felsefe bilmediklerini düşünmekte, bu şartlarda verilen din dersi sebebiyle gençlerin gözünde dinin değer kaybettiği tespitinde bulunmaktadır.¹⁰⁹ Ona göre, din eğitiminin iyi verilmesi için bu eğitimi veren kurumların ıslah edilmesi ve öğretmenlerin yeterli donanımına sahip eğitimciler olması gerekmektedir.¹¹⁰ Satı Bey ise doğa bilimlerinin eğitim hayatına girmesi ile itikadî ve fikrî tartışmaların, yanlış anlaşılmalara ve dedikoduların ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹¹¹ Buradan hareketle dönemin tahsil gören insanların din ile bilimi, uyumlu bir bütün hâlinde mezc eden bir anlayıştan yoksun kaldıkları söylenebilir.

Gökalt ve Satı Bey'e göre din ve ahlâk eğitimi gerekli ve önemlidir. Zira Satı Bey, dinin insan üzerindeki etkisini görmekte, dinin doğru anlatılması ile cahillikten kaynaklanan taassubun ortadan kaldırılacağına ve dinin doğru kaynaklardan öğretilmesi ile dinden

¹⁰³ Satı Bey, *Eğitim ve toplumsal sorunlar üzerine konferanslar*, 14.

¹⁰⁴ Mustafa Satı Bey, "Medeniyet-i İslamiye", *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası* 10 (1326), 185-189.

¹⁰⁵ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalt Külliyyatı-II*, 55.

¹⁰⁶ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalt Külliyyatı-II*, 58.

¹⁰⁷ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalt Külliyyatı-II*, 66.

¹⁰⁸ Gökalt, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 26.

¹⁰⁹ Gökalt, *Yeni mecmua yazıları*, 260.

¹¹⁰ Davut Işıkoğlan, "Ziya Gökalt'ın Din ve Dini Terbiye Anlayışı", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2022), 380-398.

¹¹¹ Acar, *Eğitim tarihimizde bir üstâd*, 170.

menfaat sağlayanların önünün alınacağına,¹¹² ayrıca din sevgisinin güçlendirilmesinin topluma faydalı olan duyguları kuvvetlendireceğine inanmaktadır.¹¹³ Gökalp'e göre ise din, ahlâk eğitimi açısından en önemli etkidir. Din, insanın aradığı mükemmelliğe ahirette ulaşacağı vaadinde bulunmakta, onun hayatına anlam kazandıracak mefkureler aşlamakta¹¹⁴ ve ona karakter kazandırmaktadır.¹¹⁵ Görüldüğü gibi din ve ahlâk eğitiminin gerekliliği hususunda Satı Bey gerçekçi bir tavırla sosyal hayatta yaşanan sıkıntılara vurgu yaparken; Gökalp idealist bir tavırla insana kazandıracağı ulvî duygulara işaret etmektedir. Bunun yanında iki mütefekkir de insanların büyük bir kesiminin dinî hassasiyete sahip olduğu bir toplumda, bireylerin inandıkları dinin hakikatlerini öğrenmesi ve bu hakikatlere uygun bir ahlâkî eğitim alması toplumun birlik ve beraberliğini kuvvetlendirecektir, görüşündedir.

Din ve ahlâk eğitiminin, fert ve toplumun mutluluğunu hedeflendiğini genel olarak iki mütefekkirin de savunduğu görülmektedir. Bununla beraber, Satı Bey daha çok bireyin kazanımlarına, Gökalp ise toplumun kazanımlarına vurgu yapmaktadır. Gökalp, din ve ahlâkî birey açısından “şahsiyet”inin mimarı¹¹⁶ ve “iradesinin kurucusu”; millet topluluğu açısından “manevî çimento”¹¹⁷ ve milleti inşa eden bir unsur¹¹⁸ olarak nitelemektedir. Satı Bey ise din ve ahlâk eğitiminin bireye vazife hissi kazandırmayı, kişiyi kâmil insan formuna yaklaştırmayı ve onda iyi karakter inşa etmeyi amaçladığını düşünmektedir.¹¹⁹

İki mütefekkir “Din ve ahlâk eğitimi nasıl verilmeli?” sorusunu da irdelemektedir. Gökalp, din ve ahlâk eğitiminin merkezine Allah sevgisini koymakta, en iyi dinin Allah'ı en çok sevdiren din olduğuna, yeni ahlâk anlayışının korku değil sevgi üzerine bina edileceğine¹²⁰ ve Allah'ın karşılıksız olarak sadece “iyiler iyisi” olduğu için sevilmesi gerektiğine¹²¹ inanmaktadır. Satı Bey ise “iyinin iyi olduğu

¹¹² Satı Bey, *Ümit ve Azim* (Çev. Uğur Boran ve Ekrem Sakar), 23.

¹¹³ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 162.

¹¹⁴ Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 91.

¹¹⁵ Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 45.

¹¹⁶ Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 45.

¹¹⁷ Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 38.

¹¹⁸ Gökalp, *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*, 73.

¹¹⁹ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 144-162.

¹²⁰ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*, 446.

¹²¹ Tansel, *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*, 371.

için yapılması kötünün kötü olduğu için yapılmaması” fikri ile Kant’ın ahlâk anlayışına yaklaşmakta¹²² ve insanı kötü olanı yapmaktan men edenin vicdan olduğunu düşünmektedir. “Vicdan esasen akıldan ibarettir.” sözleri ile de din ve ahlâk eğitiminin merkezine aklı yerleştirmektedir.¹²³

Yine Gökalp ve Satı Bey, din eğitiminin erken yaşlarda verilmesi gerektiği noktasında aynı fikirdedirler. Gökalp, ruhumuzda derin etkiler bırakan hatıraların çocukluk devrine ait olduğunu¹²⁴ ve çocuklukta verilen din eğitiminin kuvvetli bir karakter oluşmasına hizmet ettiğini¹²⁵ düşünmektedir. Satı Bey ise ahlâk terbiyesine çocuk doğar doğmaz başlamak gerektiğini¹²⁶ ve gençlik buhranından önce çocuğun manevî olarak kuvvetli hâle getirilmesinin lüzumunu savunmaktadır.¹²⁷

Sonuç

Osmanlıyı içinde bulunduğu buhrandan çıkarma amacı ve devleti ayakta tutma çabası, Gökalp ve Satı Bey’in çalışmalarının ana kaygısını oluşturmaktadır. İki mütefekkir de “sosyal tekâmül”e inanmakta ve sosyal alanda determinist kanunların olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla ikisi de eğitimi, toplumsal tekâmül açısından itici bir güç, dağılmakta olan toplumu ve yıkılmakta olan devleti kurtarmak üzere fonksiyonel bir araç olarak görmektedir. Yine Gökalp’in Durkheim’den, Satı Bey’in ise Spencer’den çokça etkilendiği; Gökalp’in idealist, Satı Bey’in ise realist eğitim anlayışının ana çizgilerini taşıdığı söylenebilir.

İki mütefekkir de eğitimi, toplumu yeniden inşa etme aracı ve İTC ideolojisini halka aktarma yolu olarak görmektedir. Gökalp ve Satı Bey “millet” ve “Osmanlılık” kavramlarına farklı anlamlar yüklemektedir. İki mütefekkir de millet kavramının, coğrafyanın özel şartlarına göre şekillendiğini düşünmekte; Gökalp milleti “dil ve kültür birliği” üzerine, Satı Bey ise “tarih ve devlet birliği” üzerine kurgulamaktadır. Bu yüzden Satı Bey’in “Osmanlı milleti” olarak isimlendirdiği toplumu, Gökalp “Osmanlı milletler topluluğu” ola-

¹²² Satı Bey, *Vatan Fikri ve Terbiyesi*, 120.

¹²³ Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*, 187.

¹²⁴ Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 43.

¹²⁵ Gökalp, *Küçük Mecmua Yazıları*, 45.

¹²⁶ Mustafa Satı Bey, “İrk ve terbiye”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 17 (1327), 161-167.

¹²⁷ Satı Bey, “Terbiye ve Milliyet”.

rak isimlendirmektedir. İki mütefekkirin idealist-realist düşünce karşıtlığı ve siyasî düşünce farklılıkları üzerinden ortaya çıkan bu anlaşmazlık aslında Osmanlının da açmazıdır. Zira Osmanlı bir yandan farklı milletleri bir arada tutmaya çalışırken bir yandan da devletin kurucu unsuru olan Türk milletinin millî bilincini ve kültürünü canlı tutma zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Millet kavramı üzerinde anlaşılamayan iki mütefekkir, eğitimin “Osmanlı vatandaşı” yetiştirme vazifesi hususunda hemfikirken, “iyi vatandaş” profili konusunda farklı düşünmektedir. İyi vatandaşın yetiştirilmesi için Gökarp kültür derslerini, Satı Bey ise Malumat-ı Medeniye dersini önermektedir. Çünkü Gökarp'ın iyi vatandaş profili, Türk kültürünü özümsemiş “mefkûre” sahibi birey iken; Satı Bey'in iyi vatandaş algısı, daha realist bir bakış açısı ile devlete ve topluma karşı görevlerinin bilincinde olan bireydir.

İki mütefekkir de Türkçe'nin resmî dil olarak bütün Osmanlı coğrafyasında öğretilmesinde hem fikirdir. Satı Bey Türkçe'yi devlete bağlılığın sembolü olarak görmekte Anadolu'dan uzaklaştıkça halkın Osmanlı ile gönül bağı kuramamasının sebebi olarak Türkçe'nin bilinmemesini göstermektedir. Buna mukabil Gökarp, Türkçe'yi, Türk kültürünün taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak düşünmekte; Türkçe'nin korunmasını, millî kültürün ve millî kimliğin muhafazası olarak görmektedir. Sonuç olarak Türkçe'nin gerekliliği Gökarp için millî ve manevî temellere, Satı Bey için tamamen politik ihtiyaçlara dayanmaktadır.

Eğitim reformu hususunda Gökarp, “Tûbâ Ağacı Nazariyesi”ndeki gibi yükseköğretimde yetiştirilen aydın zümre vasıtası ile aşağıya doğru bütün eğitim kurumlarının ıslah edilmesi gerektiği kanaatinde ve “seçkinci” eğitim anlayışının taraftarıdır. Satı Bey ise “Tabîî Ağaç Nazariyesi” ile ıslahın, eğitimin temeli olan ibtidâîlerden başlaması gerektiği gerekçesi ile “yaygın eğitim” yaklaşımını savunmaktadır. Bu tartışmanın satır aralarına bakıldığında da iki mütefekkirin, eğitim kademelerinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği ve üniversitelerin nitelikli hâle getirilerek ihtiyaç olan aydın zümrenin yetiştirilmesi hususunda aynı görüşte oldukları söylenebilir.

Gökarp ve Satı Bey'in eğitim tanımlarında da idealist ve realist kökleri görmek mümkündür. Gökarp'e göre eğitim, milletin kültürünün sonraki nesle aktarılması iken Satı Bey'e göre eğitim, bireyin

yeteneklerinin fert ve toplumun mutluluğu için en üst seviyeye çıkartılmasıdır. Ancak bunun yanında Gökalp topluma, Satı Bey de bireye vurgu yaparken aslında önceliklerini belirtmektedirler. Eğitim anlayışlarında Gökalp kültür aktarımının ve millî olmanın, Satı Bey ise liberal ve pedagojik olmanın önemini vurgulamaktadır.

İki mütefekkir de yeni öğretim metotlarının uygulanması hususunda ve ezberciliğe karşı mücadelede aynı fikirdedirler. Fakat Satı Bey yeni öğretim metotlarını daha ayrıntılı incelemekte; deney, gözlem, soru-cevap metotları ile keşif ve tümevarım stratejilerinin nasıl uygulanacağı noktasında ders işleniş örnekleri hazırlamakta, dârülmualiminde uygulamalı dersler vermektedir. Bu metotların bilimsel bilgiye ulaşma sürecini öğreteceği için faydalı olduğu kanaatindedir.

Her iki eğitimci de eğitimde verilen ödül ve cezanın şahsı değil davranışı hedef almasını, ödül ve cezada aşırılığa kaçılmamasını, öncelikle kötü davranışı onarıcı cezaların verilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Ancak Gökalp ayrıca eğitimin tutarlılığı açısından, müteazzi (mektepe eğitimi) eğitimdeki ödül ve cezanın, münteşir eğitimdeki ödül ve cezaya yaklaştırılmasını istemektedir.

Yine her iki düşünür de yükseköğretimde “bilimsel araştırma metotları”nın içselleştirilmesinin gerekli olduğu kanaatindedir. Bunun yanında Gökalp ders verme ve ders alma özgürlüğünü, üniversitelerde eğitim ile idarî yönetimin ayrılmasını vurgularken; Satı Bey önce Avrupa’dan hoca getirilmesini, gelişmiş laboratuvarlar kurulmasını, sonra Avrupa’ya öğrenci gönderilmesini, bununla beraber AR-GE çalışmalarına bütçe ayrılmasını istemektedir.

Kadınların eğitim düzeyinin artırılmasının ve ailenin güçlendirilmesinin toplumun buhrandan çıkışı için önemli bir etken olduğunu iki mütefekkir de kabul etmektedir. Ancak gerekçeleri birbirinden farklıdır. Gökalp’e göre kadın ulvî amaçlar için hareket etmeli, anne ve eş olmanın yanında toplumsal hayatta kişiliği, ahlâkı ve yüksek tahsili ile rol almalı, erkekleri doğru yola yönlendirmelidir. Aile ve kadın başka milletlerin taklitçisi durumuna düşmemeli, özgünlüğünü korumalıdır. Satı Bey ise kadın ve aileyi çocuğun eğitimi üzerindeki etkisi açısından değerlendirmektedir. Ona göre aile, çocuk için her zaman bir sığınak ve mutluluk kaynağı olmalı, aidiyet hissi vermeli ve vatan sevgisini olgunlaştırmalıdır.

Hemfikir oldukları diğer bir konu da II. Meşrutiyet döneminde din ve ahlâk buhranı yaşandığı düşüncesidir. Bunun sebebi olarak Gökalp, din dersi öğretmenlerinin ilmi hakikatlerden habersiz oluşunu, diğer öğretmenlerin de felsefe kültüründen yoksun oluşunu gösterirken; Satı Bey dinin hakikatlerinin anlatılmayışını, cahillik ve taassubu, doğa bilimlerinin düşünce dünyasına girişi ile birlikte yaşanan fikri çatışmaları gerekçe olarak sunmaktadır. Ancak ikisine göre de bu sorunun sebebi İslam değildir. Bu yüzden iki mütefekkir de dinin hakikatlerine dayalı bir din eğitimi verilmesini ve bunun erken yaşlarda yapılmasını istemektedir. Gökalp din eğitiminin şahsiyetin oluşmasında, iradenin gelişmesinde, milletin birliğinin sağlanmasında önemli bir etken olduğunu söylerken; Satı Bey, din eğitiminin bireyin ve toplumun mutluluğuna katkı sağladığını, bireye vazife ruhu verdiğini, iyi karakter oluşumunu desteklediğini savunmaktadır. Ancak din ve ahlâk eğitimi Gökalp, kalbi merkeze alıp Allah sevgisi üzerine bina etmekte; Satı Bey ise din ve ahlâk eğitimi akıl ile eşitlediği vicdanın gelişimi üzerine kurgulamakta ve Kant'ın idealist “ödev ahlâkı” görüşüne yaklaşmaktadır.

db | 1639

Ayrıca iki düşünürün de modernleşme hareketleri ile birlikte eğitim alanına giren materyalist düşüncelerin meydana getirdiği fikir ve inanç buhranını aşmak için din ve bilimi birbirinden bağımsız alanlar gibi düşündükleri söylenebilir. Çünkü Gökalp ve Satı Bey'in tabiat bilimlerinde pozitivist, toplumsal sahada sosyal-evrimci, inanç alanında İslam'a müntesip oldukları görülmektedir.

Son olarak müfredatta bir bütünlük problemi olduğu noktasında Gökalp ve Satı Bey aynı fikirdedir. Bu bütünlük eksikliği tespiti, eğitimi derleyip toparlayan bir “eğitim felsefesi” yoksunluğunu gördüklerine dair işaret olarak yorumlanabilir. Gökalp, dersleri birbirine irtibatlı hâle getirecek bir felsefe kültüründen bahsederken, Satı Bey bu bütünlüğün eğitimde genel amaçların belirlenmesi ve derslerin birbiriyle irtibatlandırılması ile sağlanacağı düşüncesindedir. Gökalp'in düşüncesinde eğitim felsefesi arayışı Satı Bey'e göre daha belirgindir. Gökalp'in Osmanlı eğitim sistemi için “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” sentezine dayalı, “bilim, kültür ve din”in uyumlu olarak bir arada bulunduğu ve insanın ruhî yanını önemseyen bir felsefe önerdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Acar, Şehbâl Deryâ. *Eğitim Tarihimizde Bir Üstâd: Satı Bey'i Tanımak*. İstanbul: AK, Akademik Kitaplar, 1. baskı., 2009.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Akademi Yayıncılık, 2019.
- Berg, Bruce L. - Lune, Howard. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. çev. Asım Arı. Konya: Eğitim Kitabevi, 2019.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. ed. Ahmet Kuayaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Binbaşioğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayınları, 2014.
- Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi (3 cilt takım)*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Ergün, Mustafa. "Emrullah Efendi hayatı-görüşleri-çalışmaları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30/1-2 (1982), 7-35.
- Erişirgil, Mehmet Emin. *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Gökalp, Ziya. *İslam mecmuası yazıları ve muallim mecmuası yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Gökalp, Ziya. *Küçük Mecmua Yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Gökalp, Ziya. *Milli Tettebbular*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Gökalp, Ziya. *Terbiyenin sosyal kültürel temelleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Gökalp, Ziya. *Yeni mecmua yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin. *Bunalım Çağından İslamın Aydınlığına / Zulmetten Nura*. ed. Osman Kazancı - Ahmet Lütfi Kazancı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.
- Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Eğitim Mirası*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Güven, İsmail. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.
- İşıkdoğan, Davut. "Ziya Gökalp'in Din ve Dini Terbiye Anlayışı". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2022), 380-398.
- Meclis-i Mebusan. "Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 27 Kanunuevvel 1326". TBMM, 1326. Devre1 Cilt 2 İçtima Senesi 3 23. İnikad. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmmbd01ic03c002/mmmbd01ic03c002ink023.pdf>
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Satı Bey. "Maşerî vicdan etrafında-2". *Muallim* 8 (1333), 231-239.
- Satı Bey, Mustafa. *Eğitim ve toplumsal sorunlar üzerine konferanslar*. çev. Osman Kafadar - Faruk Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Satı Bey, Mustafa. "Etnografya". *Mülkiye Mecmuası* 1/2 (1324), 31-35.
- Satı Bey, Mustafa. "Ezbercilik". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 12 (1327), 213-217.
- Satı Bey, Mustafa. *Fenn-i Terbiye*. çev. Mustafa Gündüz. Ankara: Otorite Yayınları, 2012.
- Satı Bey, Mustafa. "İrk ve terbiye". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 17 (1327), 161-167.
- Satı Bey, Mustafa. "İlmî kıraatler". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 8 (1326), 55-58.
- Satı Bey, Mustafa. "Medeniyet-i İslamiye". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 10 (1326), 185-189.
- Satı Bey, Mustafa. "Mektepler ve Ahvâl-i İctimâîyye". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 7 (1326), 1-10.
- Satı Bey, Mustafa. "Mekteplerde teâvün ve tasarruf sandıkları". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 10 (1326), 349-358.
- Satı Bey, Mustafa. *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları (Osmanlıca-Türkçe) (Çev. Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak)*. Murat Kitap ve Yayınevi, 2010.

- Satı Bey, Mustafa. "Tarih ve hikemiyât-ı ulum-3". *Envar-ı Ulum* 3 (1326), 34-42.
- Satı Bey, Mustafa. "Terbiye ve Milliyet". *Muallim* 1 (1332), 102-107.
- Satı Bey, Mustafa. "Tuba ağacı hakkında". *Muallim* 13 (1333), 386-388.
- Satı Bey, Mustafa. "Tuba ağacı nazariyesi". *Muallim* 12 (1333), 359-366.
- Satı Bey, Mustafa. "Usûl-i takrir ve usûl-i tekşif". *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası* 8 (1326), 59-69.
- Satı Bey, Mustafa. *Ümit ve Azim* (Çev. Uğur Boran ve Ekrem Sakar). Büyüyenay Yayınları, 2021.
- Satı Bey, Mustafa. *Vatan Fikri ve Terbiyesi*. çev. Abdulkadir Akgül. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.
- Spencer, Herbert. *Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi*. çev. Mehmet Münir Ertegün. Pegem Akademi Yayıncılık, 2013.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Limni ve Malta Mektupları Ziya Gökalp Külliyyatı-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985.
- Türkdoğan, Orhan. *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

